

Зоран Арачки¹Универзитет у Нишу – Филозофски факултет
Департман за комуникологију и новинарство**Параскева Петроска²**Здружение на новинарите на Македонија
Совет на чест

МЕДИЈСКИ ДОПРИНОС РАЗВОЈУ ИНТЕРКУЛТУРНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ИЛИ ГЕТОИЗАЦИЈИ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА³

Резиме: Медији имају моћ да побољшају комуникацију између различитих друштвених група, али и да међу њима продубе јаз и појачају поделе. Информисање мањина на националним језицима једно је од неприкосновених људских права, али после дугогодишњег постојања оваквих програма оправдано се појавила дилема: да ли на овај начин медији учвршћују разлике и доприносе гетоизацији малих националних и културних заједница?

Ослањајући се на нека од последњих истраживања стања у овој области у Србији, као и на праксу функционисања мањинских медија у Македонији, аутори трагају за моделом који може да поправи политичку и културну комуникацију, као и да доприне се разумевању и афирмацији припадника различитих народа и етничких група који живе на просторима Балкана. Показује се да је боље емитовати вишејезички програм на истој фреквенцији, него имати сасвим одвојене канале комуницирања, јер и само слушање језика суграђана подстиче радозналост за њихову културу и узајамно прихватање.

Кључне речи: медији, информисање, мањине, комуникација, живот

УВОД

Смештене на раскршћу латинског, муслиманског и православног света, суочене са турбулентним и понекад бахатим налетима постиндустријског друштва, државе Балкана се на размеђи векова и миленијума налазе пред историјским, геополитичким, комуникацијским и међународним изазовима битним за опстанак самих држава, али и мира и стабилности на балканским и европским просторима. За истраживаче политичких процеса и кретања то значи велики број диле-

1 zoran.aracki@filfak.ni.ac.rs

2 paraskevapetroska@yahoo.com

3 Рад је настао у оквиру пројекта број 179074, који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ма заснованих на трансформацији друштвене моћи и хипостазиране визије техничког прогреса у којем интеркултурална комуникација и размена информација добијају све запаженије место, посебно у мултиетничким и мултиконфесионалним заједницама које постају значајно клатно у политичким одлучивањима.

Сурови грађански и верски сукоби вођени током векова, на овим просторима оставили су дугорочне последице, несигурност и ожилке, отварајући каталоге мањинских права, од очувања етничког идентитета, права на заступљеност у представничким телима и другим органима власти, религијске припадности, до права на употребу језика, слободе изражавања и приступа информацијама на матерњем језику. Просторна етничка хомогеност морала се реализовати у оквирима правне државности, што је подразумевало радикалан раскид са декларативним нормама и истинску опредељеност у развоју цивилне заједнице. Проблем се крио у чињеници да су државе биле изложене страховитим међународним санкцијама које су уништиле привредно ткиво, погодујући бујању различитих национализама који су водили деградацији права других етничких група. Затварање у сопствене етничке торове само је распаљивало заплетене племенске страсти, које су подстакнуте медијским ватрама сложиле буктињу која је битно успорила ширење демократских процеса и укључивање у европске интеграционе токове. Последице полувековне једнопартијске диктатуре огледале су се и у прећутном схватању да су медији продужена рука власти, па је у политички промењеним околностима споро сазревала свест о неопходности потребе полифонијске дистрибуције информација.

Слика није много другачија широм Европе и Америке. Припадници националних мањина, готово у свакој земљи имају сличне проблеме – изложени су стереотипном представљању, а поглед на њих оптерећен је бројним предрасудама, што веома често доводи до говора мржње, ксенофобије, па и расизма.

Сасвим је очигледно да је коректно извештавање о мањинским народима изузетно тешко. Међутим, управо из тог разлога ми смо се определили да у овом раду анализирамо ситуацију која говори о третману мањинских народа или заједница у медијима у Србији и Македонији, које представљају праве етничке конгломерате и у којима постоје значајна искуства, уз постављање дилеме из наслова овог рада која гласи: доприносе ли медији интеркултуралној комуникацији или гетоизацији мањина. У ту сврху користилићемо расположиве податке из бројних истраживања медијске сцене, али и из недавно успешно одбрањене магистарске тезе колегинице Параскеве Петроске, на Правном факултету Универзитета „Св.Кирил и Методиј“ у Скопљу, као и лична искуства из дугогодишњег новинарског рада на просторима Србије и Македоније.

МЕДИЈСКЕ СЛИКЕ МАЊИНА

Допринос једностраној, неизбалансираној, често неетичној и упрошћеној слици о мањинама, поред балканских, дају и светски медији. Михаел Бромлеј (Michael Bromley) указује како су касних 80-тих година прошлог века појаве као што су национализам, националност, идентитет, миграције, етницитет и раса прерасли у главна европска питања. Новинари „постају конфузни када морају описати појединце и групе, поготово јер су извргнути притисцима и подлежу стереотипима. Неке од ових несигурности потичу из властите перспективе: медији или они као појединци могу бити делом или пак блиско повезани с неким специфичним групама“ (Bromley, 1998: 7). Овај аутор сматра да је „мултикултурна природа Европе, као целине, непорецива“. Али, питање које се поставља, по њему је – „колико је извештавање новинара осетљиво на културне разлике?“

Проблема, наравно, има и на америчком континенту, где масовни медији такође нису имуни на расизам, ксенофобију и етничку нетрпељивост. Многи аутори са тих простора указивали су на примере таквог понашања медија. Анализирајући медијско праћење мањина долазило се до сличних искустава која постоје и код нас. Каролина Мартиндале (Carolyn Martindale) константује: „Једна од великих иронија у животу САД је како су бели Американци поносни што је њихова земља велика топионица (the melting pot) и како су спремни славити допринос сваке различите групе која развија америчко друштво – све док су ти људи Белци“ (Biaggi and Kern Foxworth, 1997: 89). Чак и најугледније новине попут Њујорк тајмса (The New York Times) нису извештавале равномерно о четири најбројније и најиутицајније етничке групе: Афроамериканцима, Латиноамериканцима, Азијским Американцима или изворним Американцима. Већински медији недовољно су приказивали њихов живот, па тако бели читаоци нису могли сазнавати какви су они у ствари. До сличних резултата дошла је и Џоан Бирд (Joann Byrd), омбудсман Вашингтон поста (The Washington Post). Она је анализираше више од 1500 фотографија које је Вашингтон пост објавио у 30 дана. Закључак је следећи: број фотографија на којима су искључиво Белци у односу на оне на којима су Афроамериканци је у односу 3:1. Бирд, међутим, сматра како то није резултат расизма новинара Вашингтон поста, већ „начин како новинари дефинишу и процењују вести“ (Biaggi and Kern Foxworth, 1997: 95).

Једно од најважнијих питања око кога у пракси, али и теорији има доста различитих акцената јесте концептуална разлика између партиципације и представљања мањина у тзв. *mainstream* медијима и постојања и функционисања мањинских медија. Коментари су различити. Џек Снајдер (Jack Snyder) истиче да мањински, етнички медији воде *гетоизацији*, те да је потребно водити свесну политику укључивања мањинских тема и питања у доминантне медије. То је потребно због тога што, како Снајдер наводи, *mainstream* медији боље представљају мањине, будући да су на њиховој страни широка и хетерогена

публика, научно укључивање различитих тачака гледишта, те развијени стандарди објективног извештавања (Snyder, 2000: 269–285).

„Желимо да се сами боримо за своја права. Сувише дуго су други *говорили уместо нас*“, објављено је у „Слободним новинама“ („Freedom’s Journal“) давне 1827. године, првом штампаном медију америчких црнаца које је у Њујорку издавао Џон Расворм. Мада је од тада прошло доста времена, може се закључити да циљ мањинских група у медијима лежи управо у потреби да оне говоре и комуницирају у своје име, а не да то чине други. Да би један систем складно функционисао, неопходно је да постоји хармонија међу свим деловима, тако да недостатак контаката, неразумевање и атмосфера узајамног неповерења немају перспективу мултикултурализма.⁴

Ипак, многи истраживачи оцењују да ни једно од ова два решења само за себе не треба да постоји, јер „медијска аутономија без партиципације у *mainstream* медијима води изолацији и повећавању етничке дистанце између група, а партиципација у већинским медијима, без одређеног степена медијске аутономије, има назнаке асимилације“ (Хоџић и Јусић, 2010: 25).

Право да се информација саопшти на матерњем језику не значи да се она „ускладишти“ у свест припадника других етничких група, кодификована у степену поклапања који обезбеђује разумевање шире публике. Негдашњи југословенски народи дуго су неговали формално право комуницирања на језицима мањина, али су сами програми због херметичности и неразумевања од других етничких група, више чинили икебану демократије него чворишта дијалога. Они су говорили, али се међусобно нису чули, симулирајући разумевање. Слика политичких збивања била је једнострана, реторички и историјски препознатљива, што је као повратну спрегу имало спремност публике на негативан став према припадницима других култура или религија.

Ако се етничка нетрепелјивост перманентно подстиче, као реакцију можемо очекивати деструкцију, ескалацију кризе и захтеве за новом прерасподелом политичке моћи. Компаративно анализирајући положај мањинских народа и група у западној Европи, Синиша Таталовић је закључио како првобитни захтеви којима се траже различити инструментарији за решавање основних животних питања, њиховим испуњавањем прерастају у захтеве за излазак из вишенационалне заједнице!? Често испреплетени и сложени односи већине и мањине, након реализације међународних стандарда, злоупотребом политичких ставова могу се претворити у непринципијелне начине *од издвајања мањинских народа у засебну државу или припајања матичној држави, до вођења политике толеранције и поверења* (Tatalović, 1997: 150).

4 „Преображај једног традиционалног јавног простора – монокултурног, политичког, националног, у којем су приватна и јавна сфера сасвим јасно одвојене – у мултикултурни простор није могућ једноставним механичким повећањем његовог коефицијента различитости“ (Семприни, 2004: 119).

МЕДИЈСКА ПРАВА МАЊИНА

Слобода организовања на мањинској основи задовољава различите политичке, културне, социјалне и друге интересе, обухватајући и право самоуправе мањина које укључује регионалну аутономију (примери Србије, Швајцарске, Белгије, Италије, Шпаније, Француске, Финске, Русије, Мађарске, Румуније и др.). Међутим, треба нагласити да *међународно право не тражи од држава да мањинама на својој територији (чак и када на делу те територије чине већину, па и значајну већину) дају некакву посебну самоуправу (аутономију)* (Кривокапић, 2006: 181). Низ докумената који потврђују ову тезу (Декларација УН о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина, Декларација УН о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава (1970), додатни протокол Конвенције за заштиту људских права и основних слобода која се односи на лица која припадају националним мањинама (саставни део Препоруке Савета Европе бр. 1201/1993), Међународни пакт о грађанским и политичким правима /1996/, итд.) само указују на потенцијалну опасност да погрешно интерпретиране слободе могу завести мањине ка путевима сецесије, припајања матици или стварању независне државе, што је Пандорина кутија без краја. Уосталом, на последице које би произвело право мањина на самоопредељење указао је некадашњи секретар Уједињених нација Бутрос Гали, у добро познатој Агенди за мир (1992): *Ако би свака етничка, верска и језичка група тражила државност, не би било граница поделама, а постизање мира, безбедности и економског благостања било би још теже оствариво* (1992, пар. 17). Отуда је једнозначност комуникационих струјања *condition sine non* глобалног поретка.

Права мањина на информисање, односно на приступ и власништво медија широм света, па и на Балкану регулисана су бројним документима. Међународно-правни стандарди у овој области постоје, али они су тек благи оквир, чијим се поштовањем може поправити прилично неповољна слика створена у свету, посебно у земљама у такозваној транзицији какве су источноевропске земље, односно оне у којима се одвија процес преласка из комунизма и социјализма у капитализам. Дубравка Валић Недељковић наводи да транзицијски медији „углавном игноришу проблеме мањина, осим ако оне нису предмет криминалистичког дискурса“, као и да је приликом извештавања о мањинама нагласак на „сензационализму, драматичности, конфликту, девијантном понашању непримереном грађанском друштву“ (Валић Недељковић, 2007: 101–126).

Годинама уназад медији представљају један од кључних механизма помоћу кога се широм света, па и на Балкану легитимише подређени, маргинализовани положај мањинских група. Истраживања спроведена у овој области готово да су јединствена у закључцима: „мањинске групе се у већинским медијима недовољно представљају, уз стереотипно приказивање, најчешће повезано са друштвеним проблемима. Кључни узроци неједнакости и дискриминације,

попут структуралних проблема и широко распрострањеног расизма, игноришу се“ (Cottle, 2000: 2–8).

Иако се о правним стандардима који се тичу заштите мањина може говорити неколико векова уназад (Thornberry, 1991: 25–37), а посебно у периоду између два рата када су у оквиру Лиге народа доношени споразуми о мањинама (Thio 2005:27-98), као и у периоду после Другог светског рата, када је усвојен Међународни пакт о грађанским и политичким правима (ICCPR - International Covenant on Civil and Political Rights), ипак се може рећи да је детаљније уређење односа у овој сфери почело тек деведесетих година прошлог века. Тада је традиционалним поставкама према којима особама које припадају мањинама „неће бити негирано право да уживају своју културу, практикују своју религију и говоре свој језик“ (Члан 27 ICCPR-а) додата и обавеза државе да мањинама омогући учествовање у доношењу одлука које их се директно тичу⁵ и детаљне одредбе о принципима и начинима осигурања употребе мањинског језика у различитим областима, укључујући и средства јавног информисања.⁶

Упркос све обимнијој правној регулативи кад су у питању медијска права мањина, оцењује се да је пракса европских држава у приличној мери различита. О томе сведоче Един Хоџић и Тарик Јусић у уводном тексту књиге „Мањине и медији у Југоисточној европи“. Позивајући се на више аутора они наводе да неке државе, „попут Француске, континуирано одбијају да признају постојање националних мањина на својој територији. Поред француског језика, други који су у употреби у друштву називају се страним (пример арапског и португалског) или регионалним (бретонски или баскијски)“ (McGonagle et al., 2003: 10). У Норвешкој, иако је број припадника Сами народа и Финаца приближан, Сами народ, као домородачко становништво, ужива посебан статус и привилегије, које се протежу и на медијску сферу (Gomien, 1992: 61–62). У Словенији су основ диференцијације билатерални споразуми са матичним државама мањина (тзв. *kin-states*): на основу таквих споразума са Италијом и Мађарском, италијанска и мађарска мањина уживају посебне колективне привилегије у друштвеном и политичком животу Словеније, иако нису најбројније мањине у тој земљи (Marko, 2003: 183–185). Та се диференцијација, дакако, рефлектује и у медијској сфери: Мађари и Италијани су једине заједнице у Словенији које имају по једну радио-станицу на свом језику, те одређене програме на локалним телевизијама, док Роми, нпр., имају само једносатни програм на радију једном седмично (видети Mercator Media Forum: Slovenia). У Белгији је тек осамдесетих година прошлог века и „немачка заједница укључена у једначину расподеле јавних медија, која је традиционално подразумевала само Фламанце и Валонце“ (Gomien, 1992: 60–61).

5 Декларација УН-а о правима особа које припадају националним или етничким, верским и језичким мањинама, 1992, члан 2, став 3; Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Већа Европе, 1995, ступила на снагу 1998, члан 15.

6 Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, 1992, ступила на снагу 1998.

За припаднике мањина од посебног је значаја продукција медијских садржаја. „Било да их они производе или се производе за њих, ти садржаји морају рефлектовати њихове потребе и интересе. Учешће и консултације представника мањина у самом уређивачком процесу, када је реч о таквим програмима, ефикасно је средство да се то осигура“ (Хоџић и Јусић, 2010: 23). У државама чланицама ОСЦЕ-а, нпр., партиципација мањина на овом нивоу осигурава се на различите начине: кроз присуство посебног службеника за мањине у релевантном телу (као што је случај, нпр., са Већем за емитовање у Ирској), путем посебних консултативних тела састављених од представника гледалаца, која узимају у обзир и предлоге и мишљења асоцијација мањина (као, нпр., у Аустрији), кроз обавезне консултације са асоцијацијама мањина (као, нпр., у Хрватској), или кроз аутономно одлучивање одговарајућих мањинских институција и организација о начину коришћења алоцираног времена на јавном емитеру – при чему емитер мора узети у обзир такве одлуке (као, нпр., у Мађарској) (McGonagle et al., 2003: 28–29).

Истовремено, припадницима мањина подједнако је важно и време које им се посвећује на националним, регионлним и локалним јавним емитерима. Чињенице говоре да је ова област углавном солидно уређена у већини држава, али истраживачи указују на то да су напори у подстицању објављивања новинарских чланака на језицима мањина недовољни, као и да су „емисије намењене мањинама најчешће оптерећене фолклорним сликама, та да не уважавају целину њиховог специфичног језика, културе, начина живота...“ (Арацки, 2011: 365–371)

Оно што отежава проблеме везане за приказивање и присутност мањина у медијима јесте и све тежи положај јавних емитера у земљама Балкана. Наиме, све је више комерцијалних медија, док се рад јавних телевизија углавном ограничава на један канал, што смањује простор за присуство мањинских тема у њиховим програмима.

ФАКТОРИ УТИЦАЈА НА МЕДИЈСКО ПРЕДСТАВЉАЊЕ МАЊИНА

Истраживачи јавне сфере у већини земаља (McGonagle, Gomien, Marko, Hodžić, Jusić, Stojković, Radojković...) слажу се у оцени да су националне мањине у медијима приказане углавном кроз стереотипе и то у негативном светлу. Више је фактора који на то утичу.

Једним од кључних сматра се то што је притисак тржишта на медијску индустрију изузетно јак. Наиме, медијски садржаји морају се окренути већинским групама, јер би у супротном дошло до пада гледаности и слушаности телевизије или радија, као и до продаје новина. Тржиште, такође, готово неминовно доводи и до окретања сензационалистичким таблоидним темама, а за такво представљање изузетно су погодни управо представници мањинских група.

Други фактор који утиче на негативно представљање мањина јесте чињеница да мањине у једној земљи често истовремено предста-

вљају већину у другој, суседној земљи, па тако мањина чини саставни део медијског тржишта суседне матичне земље. По неким мишљењима то има вишеструке ефекте: већу дистанцу према земљи „домаћину“, јачи утицај суседних земаља, мање потребе за властитим медијима, те осетљиве и комплексније односе између две суседне државе.

На трећем месту налазе се „унутарње редакцијске процедуре“. Овде се пре свега мисли на то да редакције раде под великим временским притиском те да им је далеко лакше и брже користити официјелне изворе за свој рад, него ли губити време на скуповима мањинских група који су често лоше организовани и захтевају велике временске напоре да би се о њима квалитетно известило.

Четврти разлог, по мишљењу више теоретичара, представљају демографске особине и ставови новинара, уредника и власника медијских кућа, који су често оптерећени предрасудама, по некад чак и расистичког типа. У сваком случају, велики утицај на однос према мањинама представља њихова етничка припадност, социјализација, едукације и економски положај.

И на крају, у данашње доба можда и најзначајнији фактор представља такозвано „вредновање вести“, што се посебно тиче новинара и уредника у медијима. Наиме, већ дуже време међу овом групом људи присутно је уверење да су само „лоше вести“ – „добре вести“, дакле оне које говоре о злочинима, крви, сукобу, драми, етноцентризму... С друге стране емитују се вести значајне „за нашу групу“, за „нашу већину“, чиме се сужава простор за извештавање о мањинама, „о њима“, „о другима“.

Џоан Бирд (Joann Byrd), омбудсман Вашингтон поста (*The Washington Post*)⁷ указује на суштину: „Уређивачка политика и процена вредности вести темеље се на критеријумима утврђеним за већинске потрошаче медија, а не мањине“. То је природно и не зачуђује. Медији живе од тржишта и уколико би посвећивали велику пажњу мањинама, а занемаривали већину, изгубили би већинске потрошаче, а то значи и профит који је посебно важан за приватне, комерцијалне медије. Међутим, уместо тога већински медији могу учинити нешто друго: проценити елементе вредности вести у догађајима у којима су актери припадници мањина. Вести о мањинама, у неким ситуацијама чак имају и веће вредности, од оних које су окренуте већини. Новинари, а поготово уредници, не препознају те вредности, већ примењују стереотипе: Ром украо новчаник, а ако је то учинио припадник већинског народа, онда треба наћи другачији наслов.

На простору Балкана, а посебно на простору бивше СФРЈ медијска права мањина имају и низ специфичности. Конфликтни и постконфликтни контекст овде и даље играју велику улогу.

Национални интереси балканских народа садржали су се у дијаметрално другачијој стратегији од оне коју су спроводиле владајуће елите током последњих деценија. Уместо оптуживања других,

⁷ Задатак омбудсмана у медијима је да штити права читалаца, бори се за поштовање етичких и професионалних начела, као и да заштити новинаре од манипулација и притисака (Bertrand, 2007: 90).

ксенофобичних сумњичења, репресије према политичким неистомишљеницима и тврдоглавог инсистирања на романтичним митовима о правди и истини која ће кад-тад победити, требало је стратегијом мудрости и толеранције схватити да се трасира нови пут за мултикултурно друштво. Постајући инструменти реализације политичке воље националних елита, доминантни медији су дистрибуцијом селектованих, униформисаних и пропагандно интонираних информација, злоупотребљени при креирању послушничке психологије, што је чинило погодан тло за ширење даљих етничких нетрепелвости.

СРПСКО ИСКУСТВО

Демократске промене у Србији означиле су важан корак ка опредељењу за улазак у велику породицу Европске заједнице, отварајући врата изменама важећих правних стандарда. Спровodeћи европске принципе утврђене чланом 9. Конвенције о равноправности и заштити националних мањина Савета Европе, чланом 11. Европске повеље о регионалним и мањинским језицима из 1995. и Оквирне конвенције о заштити мањина Савета Европе из 1998, нова власт је нормативно припремила квалитетну подлогу за стварање опште-друштвених, медијских регула примерених демократском окружењу. У том контексту од необичног значаја је „Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама“, из марта 2003, која је добила комплименте ОЕБС-а и Савета Европе. Она се практично наставља на „Међународни пакт о грађанским и политичким правима Уједињених нација“, који у члану 19. став два, каже: „Свако лице има право на слободу изражавања без обзира на границе, што подразумева слободу изналажења, примања и ширења информација и идеја свих врста у усменом, писменом, штампаном или уметничком облику или на било који други начин по слободном избору“. У поменутој Повељи, члан 26. истиче како *свако лице има право на слободу мисли, савести, уверења или вероисповести* у приватном животу, али пошто је познато да утицај на јавно мњење има само реч, слово или слика пренети масовним медијима, већ члан 30. детаљније образлаже права која из њих проистичу. Важно је знати да *свако може да без одобрења оснива новине и друга средства јавног обавештавања. Телевизијске и радио-станице се оснивају у складу са законима држава чланица*, као и да *нема цензуре*. Слична пракса побољшања законских оквира за информисање националних мањина настављена је и овогодишњим доношењем сета медијских закона.

Очигледно, више се не ради о редицајнирању претходних закона, већ реформском сету прописа којима се српско друштво прилагођава интересима европске породице, прецизно усаглашавајући и усавршавајући основна начела заштите мањинске политике. То се најбоље види у члану 52. Повеље који дефинишући права на очување посебности у ставовима један (право на изражавање, чување, неговање, развијање и јавно испољавање националне и етничке, културне

и верске писмености); ставу три (слобода употребе свог језика и писма); једанаест (на потпуно и непристрасно информисање на свом језику, укључујући право на изражавање, примање, слање и размену информација и идеја) и дванаест (да оснивају сопствена средства јавног информисања), поставља темеље међусобне толеранције и дијалога са културама у окружењу.

Могло би се констатовати како се у развоју медија на мањинским језицима највише одмакло у Војводини, у којој свака већа национална или етничка заједница има сопствене издавачке куће („Форум“ на мађарском, „Либертатеа“ на румунском, „Култура“ на словачком, „Руске слово“ на русинском итд.). Бугарска заједница имала је на југоистоку Србије новинско-издавачку кућу „Братство“, Бошњаци у Санцаку издавали су „Хас“ и сл., док је, пред крај прошлог века, права револуција настала у етру Србије. Тада је основано преко 150 радиотелевизијских станица које су програм емитовале на језицима мањина, али је само неколико задовољавало професионалне стандарде!⁸ Данас су најбројнији медији на ромском језику (око 30), али од њих свега три припремају сопствени информативни програм. Остали емитују мале огласе, рекламе, преносе весела и сличне комерцијалне садржаје, без значајније друштвене моћи и утицаја. Штампана, радио и ТВ може се читати, слушати и гледати на мађарском, словачком, ромском, албанском, бугарском, влашком, немачком, русинском, румунском и украјинском, што укључујући хрватски, бошњачки, и већински српски, даје лепезу од укупно тринаест језика, и то је, рекло би се, у духу демократских стандарда. Међутим, велика светска економска криза одразила се и на стање у овој области, па је сада готово немогуће утврдити тачан број медија, јер је све више оних који нестају са тржишта.

Треба бити наиван или алтруиста па закључити како се нормативном регулативом решавају сви проблеми у реалном животу. Једна повеља, па чак и низ законских пројеката који су у међувремену уследили (Закон о радиодифузији, Закон о информисању, Закон о телекомуникацијама, Закон о доступности информација и сл.) не могу потиснути деценије ауторитарне владавине, у којима су мањине служиле као неопходни декор у демонстрирању „братства и јединства“.

Проблем никада није био у квантитету медија, већ у погледу комуникацијске разумљивости без које нема кључева међукултурног разумевања. Да парафразирамо Витгенштајна: о ономе о чему се не може говорити (не разумемо садржај симбола) не вреди расправљати!

У мултинационалним срединама информације не треба да се сукобљавају, већ сусрећу, прожимају и богате. Постмодернисти би, вероватно, указали на постојање виртуелне заједнице у којој су етничка припадност, социјални статус, политичка оријентација, религиозност или друга детерминисаност неважни, јер се укидањем националних граница, суверенитета и регулативних ограничења комуницира универзалним језиком заједничке комуникације (најчешће енглеским).

⁸ Тек четвртина ових станица биле су општинске. Остало су приватни медији, уз иззетак неколико чији је оснивач невладин сектор.

Такве теорије у први план истичу успостављање поретка апсолутних слобода грађана који избором учествовања у електронској комуни интерперсоналну комуникацију мењају јавном, која неосетно постаје колективном (глобалном). Проблем је што појединац може неко време провести у виртуелној игри, али притиском тастера којим се искључујемо из мултимедијалне сфере опет је суочен са реалношћу, појавама и процесима вишеетничке заједнице у којој живи. *Уосталом, показује се да се већ данас активни судионици виртуелних заједница неретко изолирају од проблема реалне заједнице којој припадају* (Willson, 1997: 159).

„Циљ модерне комуникације је да посткомунистичке навике промени компоновањем нових медијских односа и јавности тако што ће у првом плану имати мултилингвалну или билингвалну комуникацију као битно другачији модел у односу на све претходне. То је пут којим житељи мултиетничких средина требају саобраћати међу собом, јер да би се избегло фаворизовање дискурса већине морају се знати језици других“ (Јевтовић и Арачки, 2011: 116–122). Будућност није у *сукобу култура*, како пише Хантингтон, већ у њиховом сусретању, прожимању, богаћењу. Срећом, таквих примера има и данас. Рецимо на локалном радију у Кањижи и Бачком Петровцу исту емисију воде два водитеља: један на мађарском, други на српском језику, при чему један не преводи другога, већ се *равноправно* надовезују мислима и информацијама, стварајући атмосферу разумевања и колективног интереса. Слично раде и на „Мултирадију“ у Новом Саду који програм производи истовремено на више језика (мађарском, румунском, русинском, ромском и словачком) без превода. Како наглашава Енике Халаз, главни и одговорни уредник овог медија, посебно је важно *да мањинске групе не говоре само о себи и само на свом језику, јер ће онда доћи до повратка на старо*, већ се брзом изменом кратких говорних форми трајања до 90 секунди (због слабљења пажње оних који језик не разумеју) и музике, задржава пажња бројног аудиторијума.

МАКЕДОНСКО ИСКУСТВО

Према подацима пописа становништва који је спроведен 2002. године у Републици Македонији⁹ је живело 2.022.547 људи. Македонцем се изјаснио 1.297.981 житељ, док је Албанаца било 509.083, Турака 77.959, Рома 53.879, Влаха 9.695, Срба 35.939, Бошњака 17.018, док се 20.993 житеља изјаснило да припада некој другој етничкој групи. Права етничких заједница у Македонији, у целисти су гарантована Уставом из 1991. године, а она у медијској сфери потврђена су доношењем првог Закона о радифузној делатности 1997. године. Каснији Закон из 2005. додатно је омогућио остваривање права мањинским заједницама у медијској сфери.

⁹ Према подацима Државног завода за статистику, а по попису из 2011. у Македонији данас живи 2.057.284 становника, на укупној територији од 25.713 квадратних километара.

Данас у јавном и комерцијалном ТВ сектору у Македонији¹⁰ мањинске етничке заједнице имају свој простор. Постоје програми на албанском, турском, српском, цинцарском, ромском и бошњачком језику. Македонска радио-телевизија (МРТ) има обавезу да сервира све грађане на свим језицима, али су за сада овом обавезом обухваћени само они грађани који се налазе у преамбули Устава Македоније.

Медијска слика у Републици Македонији постала је разноврсна одмах после либерализације могућности оснивања приватних медија, иако је и пре тога на МРТ-у било програма на албанском, турском и ромском језику. У складу са чланом 117 Закона о радиодифузној делатности Македонска радио телевизија је обавезана да емитује један програмски сервис на телевизији и један на радију на језицима етничких заједница.¹¹ Поред тога МРТ треба да задовољи још неколико захтева којима се гарантује неговање културног идентитета етничких заједница: мора да емитује најмање 40 одсто програма изворно произведеног на језицима мањинских заједница, односно најмање 45 одсто вокално-инструменталне музике на тим језицима (члан 124 ЗРД), и да притом емитује и сателитски програм, како би припадници етничких заједница у дијаспори били информисани о важним догађајима у земљи. Приватни радио и телевизијски емитери који имају дозволу за програм намењен припадницима неке етничке заједнице у Македонији дужни су да програм у целисти емитују на језику заједнице (члан 82). Они исто тако имају обавезе у погледу неговања језичког и културног идентитета: да емитују дневно најмање 30 одсто програма изворно произведеног на језику етничке заједнице и најмње 30 одсто вокално-инструменталне музике на том језику (члан 74).

Иначе, у „Македонији је, према подацима из маја 2013. било регистровано укупно 66 телевизија и 80 радио-станица. Од њих – 20 телевизија и 17 радија емитује програме на језицима етничких мањина“.¹²

10 Македонија има дуални медијски систем који чине јавни и комерцијални емитери. Радиодифузна делатност обављају и трговачка друштва, као и непрофитне радиодифузне установе. Функцију радиодифузног сервиса обавља Македонска радио-телевизија (МРТ) и она је основана у складу са посебним законом (Службен весник на РМ бр. 100/2005. и 19/2007), док Трговачка радиодифузна друштва могу да оснивају како правна, тако и приватна лица под условима који су утврђени Законом о радиодифузној делатности, а дозволу за њихов рад даје Агенција за аудио и аудио-визуелне медијске услуге. Такође, овај Закон омогућује и оснивање непрофитних радиодифузних усанова. Њих могу да оснивају образовне, културне и друге установе и удружења грађана и фондације са циљем да задовоље потребе и специфичне интересе група, као што су, на пример, универзитетска, односно студентска радија.

11 Македонска телевизија емитује програм на три телевизијска сервиса и два сателитска канала. Први програмски сервис има двадесетчетворосатни програм на македонском језику, други програмски сервис емитује 98 сати програма недељно на албанском језику, на турском 16,5 сати недељно, а на ромском, српском, цинцарском и босанском језику по два сата програма недељно. Ова телевизија емитује и 24 сата програма преко два сателитска канала – један на македонском, а други на албанском језику. На Македонском радију емитује се 119 сати недељно програма на албанском језику, 35 сати програма на турском језику и по 3,5 сати програма на ромском, српском, влашком и босанском језику.

12 Агенција за аудио и аудиовизуелне медијске услуге. Приступљено:

О придржавању ових обавеза брине Савет за радиодифузију Македоније, као регулаторно тело, који иначе издаје дозволе за рад радио и тв-емитерима. Такође, Савет је обавезан да процењује жанровску и тематску разноликост програма, проценат учешћа програма изворно произведених на македонском језику или на језицима мањинских етничких заједница, заступљеност програма којима се подстиче развој и очување националне културе, као и других понуђених услова који доприносе квалитетнијем остваривању права на информисање...

Јавни радиодифузери у више наврата имали су проблеме са финансирањем, јер им је из политичких побуда било довођено под знак питања финансирање производње укупног програма. Као по неком правилу, прва мера у таквим ситуацијама било је скраћивање програма са малом гледаношћу, односно тиражом. Ту су спадале емисије намењене мањинама, чиме су била угрожена права њихових припадника. Ово се дешавало, не само из финансијских разлога, већ и због рационализације која се односила на кадровске потенцијале и друге ресурсе.

Македонски простор за медије колико год био мали, толико је богат медијима на македонском, па и албанском језику, али је у исто време исто толико сиромашан медијима на језицима етничких мањина. Практично, са малим изузецима, осим на Македонској телевизији, програма на језицима мањинских заједница готово и нема или их има у толико малом броју да су њихови утицаји потпуно занемарљиви. У суштини постоје две ромске телевизије, Шутел и БТР, као и телевизија ЕДО, која је поред осталих програма емитовала и програм на босанском језику. У једном периоду постојала је и ТВ-96, која је емитовала програм на српском језику, и која је имала дозволе Агенције за аудио и аудио-визуелне медијске услуге.

Због тога је улога Македонске радио-телевизије у медијској сфери изузетно значајна. Да би испунила своју јавну функцију, Македонска радио-телевизија је дужна: „да развија и планира програмску шему у интересу целокупне јавности, као и да производи и емитује програме за све сегменте специфичних друштвених група при чему је Други канал Македонске телевизије резервисан и на неки начин специјализиран за емитовање програма на језицима етничких заједница“. Програм Другог канала Македонске телевизије се дели на: програм на албанском језику и програме осталих мањинских заједница које имају више од 20 одсто становништва од укупног броја житеља Македоније. Програм на албанском језику емитује се „око 14 сати дневно или 98 сати недељно у два интервала од 7.00 ујутро до 14.30 и од 18.30 до касних ноћних сати. Овај обим омогућава да се канал обликује као јавни сервис, односно да емитује жанровски разноврсне садржине за различите делове публике, да редовно емитује вести и дебате“ (Мицевски, 2013).

То је највећа редакција на језицима невећинских заједница. Она запошљава више од 30 новинара и уредника и 40 људи из техничког и административног сектора. Међутим, треба занати да „албанска

заједница, за разлику од других мањих етничких заједница, може да добија информације и садржаје на свом језику и од бројних приватних медија на државном, регионалном или локалном нивоу на подручјима на којима живе Албанци у Македонији (телевизије на државном нивоу: АлсатМ, ТВ Ера, ТВ Арт, ТВ Коха, ТВ Супер Скај, ТВ Дуге, Г–ТВ, ТВ Зери и Чегранит, ТВ Феста, ТВ Хана, ТВ Гура, ТВ Ускана, ТВ Калтрина, ТВ Арт Канал, ТВ Дибра итд.).¹³ АлсатМ је једини електронски медији који емитује програме на албанском, са деловима програма на македонском језику.

Припадници турске националне мањине програм на свом матерњем језику могу да прате само на МРТ, пошто не постоје приватне телевизије и радији на турском језику. Овај програм траје 2,5 сата дневно или 17,5 сати недељно и емитује се у интервалу од 15.30 до 18.00 сати. Дневне вести емитују се у трајању од 10 до 15 минута у 15.30 сати, а дневник у трајању од 25 до 30 минута у 17.30 сати. У осталом времену емитују се дебате сопствене производње, серије, музика и остало. У редакцији је запослено 12 новинара и то је друга по величини редакција етничких заједница у јавном сервису. Процењује се да то није довољно да задовољи потребе за информисањем турске заједнице. Па ипак, сматра се да „редакција нема довољно новинарског кадра, или да он није адекватно обучен... и ... да квалитет новинарских садржаја може да буде бољи и више окренут грађански темама“.¹⁴

Емисије на српском језику трају око 1,5 сат недељно. Понедељак и петак је посвећен информативно-мозаичким емисијама, док се средом емитује музичка емисија. Емисије припремају тројица новинара, укључујући и уредника. Од 2005. није агажован нови члан редакције, а она данас ради без службеног телефона, до недавно без компјутера или са застарелим рачунаром. Нема ни једног дописника, нити икаквих могућности да новинари путују негде ван Скопља. Према проценама у Македонији емисије ове редакције „не задовољавају потребе за информисањем припадника српске заједнице у Македонији“ (више о томе у: Петроска, 2014: 22). Ипак, сматра се да захваљујући кабловским оператерима и сателитима до српске заједнице допире много српских медија, што на неки начин надокнађује потребу за информисањем која код тог становништва постоји. У Републици Македонији не постоје приватне телевизије на српском језику. Представници грађанском сектора сматрају да једина телевизијска емисија на српском језику „Видик“ која се емитује на МТВ у великој мери покрива интересе и активности српске политичке партије која учествује у власти. У раду редакције уочљиво је одсуство истраживачког новинарства, као и дубљи третман тема које се тичу српске заједнице. „Разлог за одсуство актуелних садржина које се тичу српске заједнице представља недостатак ресурса, као и већи број новинара“ (Стојковска, 2013).

13 Агенција за аудио и аудио-визуелне услуге. http://www.avmu.mk/index.php?option=com_contact&view=contact&id=1%3Asovet-za-radiodifuzija-na-republika-makedonija&catid=12%3Akontakti&Itemid=459&lang=mk. Приступљено: 20. 3. 2014.

14 Исто.

Емисије на цинцарском језику трају 1,5 сат недељно и такође не задовољавају потребе те заједнице за информисањем. И у овој редакцији, заједно са уредником ради троје људи. У Ромској редакцији стање је још горе. Ту ради само двоје људи, а активности је, како у невладином сектору, тако и код политичких активиста, на претек, тако да многе од њих остају незабележене. И редакција на босанском језику, као најновија у програму, функционише са двојицом новинара и емитује вести и информације о активности Бошњака у Македонији и региону.

На сва четири језика – српском, цинцарском, ромском и босанском језику се емитује по једна 60-минутна емисија месечно у недељи, наизменично на сваком језику. Те емисије су тематске, музичке, документарне или са одређеним поводом који захтева дужи термин за емитовање.

Све ове редакције имају проблем са недостатком опреме за снимање и емитовање програма, а он се решава тако што приоритет, онда кад је то неопходно, добија најпре албанска, па затим турска и потом остале редакције. Слично је и са превозом који треба обезбедити за новинске екипе.

„То су разлози због којих многе значајне активности мањинских заједница остају незабележене“ (Петроска, 2014: 23).

У Македонији постоји и више од 10 дневних новина, од којих су три на албанском језику (Fakti, Ditore i Lajm). Остале новине излазе на македонском језику. Такође постоји најмање 22 недељна и периодична магазина, од којих је један штампан и на македонском и на албанском језику (Монитор из Тетова), те један који се штампа на турском језику (Заман). Других штампаних медија на мањинским језицима нема.

У македонским медијима се ретко објављују информације о етничким заједницама које се не спомињу у преамбули Устава, односно о оним заједницама које имају мање од 20 одсто становништва Републике Македоније.

Оно што је карактеристично за медијску слику националних мањина у Македонији јесте чињеница да се она најбоље може уочити на Македонској радио-телевизији. Међутим, на функционисање јавног сервиса велики утицај има парламентарна већина, те због тога, медији често постају арена за политичка препуцавања, при чему поразе трпи политика равномерног представљања мањинских заједница која је зацртана у бројним правним, државним документима. Осим тога, и сами медији често извештавају уз етноцентристички поглед на догађаје, без жеље да допринесу интеркултуралној комуникацији. Чини се да политика не може да склони прсте са ове области. Сваки политичар „вуче“ за ентитет коме припада, притом не размишљајући да ако добију други, тада добија и његов ентитет. Политизација је дубоко ушла у све сфере македонског друштва, па се чини да ни програми на мањинским језицима нису изузетак, иако би њихов циљ морао бити очување идентитета и језика, па и културних разлика, како би се сви боље разумели и како би живели једни са другима, а не једни поред других.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У претходним деловима рада покушали смо да одговоримо на дилему из наслова рада: доприносе ли медији развоју интеркултурне комуникације или додтно гетоизирју припаднике националних мањина. Заправо, пружајући слику стања у две државе Србији и Македонији желели смо да одговоримо на можда и сувишно питање: јесу ли припадницима мањинских, превасходно етничких заједница, потребни мањински медији или им је довољно да буду заступљени у тзв. *mainstream* медијим. Јер, испоставља се да је потреба за информисањем у данашњем добу више него евидентна и да мањинама ништа не смета и да буду добро заступљене у већинским медијима, а још више да имају сопствене медије. Иако различити, циљеви и карактеристике мањинске партиципације у њима су комплементарни.

Проблем је једино у томе што писање о мањинама не сме да се препусти шарлатанима и почетницима, већ се мора водити рачуна о пуној професионалности оних који се баве тим послом. Они морају бити новинарски зрели и спремни да у потпуности заложу своја знања, способности и кредибилитет како би остварили изузетне задатке које пред њих поставља мултиетничко друштво у коме данас живимо.

Простор јавног комуницирања је слободан само ако постоји независност уређивачке политике и медијска писменост професионалних комуникатора, али и рецепијената који га користе. Мањинске групе у вишенационалним срединама имају право да презентују своје интересе, идеје, ставове, мишљења, не доводећи у питање иста права и слободе других етничких заједница. Доминантан идиом мора бити окренут ка дијалогу и толеранцији, стварању социјалних механизма који ће економским мерама наметнути нову комуникацијску матрицу. Доминација једне језичке форме значи потенцијалну могућност сукобљавања или контролisaња, што, историја доказује, води снажењу екстремизма и лимитираног социјално-политичког утицаја.

Могућност информисања на матерњем језику води једносмерном улицом која нема краја, херметичном затварању квадратуре круга, идеја, ставова, уверења, вредности за припаднике осталих чланова заједнице. Слобода употребе језика и изражавања не значи да ће друге етничке групе разумети садржај комуникације, што аутоматски значи да сви припадници једног друштва у њему не учествују равноправно. Приступ каналима јавне комуникације мора бити обезбеђен свим етничким групама, јер се само тако може обликовати модерна демократска јавност, али за разлику од претходних времена односи између друштвених група морају водити окупљању језичке заједнице, било око језика већине или језика мањине! Битно је да се они разумеју, међусобно патриципирају, симболички повезују, хомогенизују у интеракцији која ствара демократску јавност. То значи да се садржаји ради избегавања језичких баријера морају преводити, титловати или на други начин чинити доступним другим културама које живе на заједничким просторима, без националне искључивости, страха или бојазни да ће то водити патернализацији већине.

У супротном, народи и мањине живеће једни поред других, али не и једни са другима што је трагични губитак времена у тренуцима када се Европа и свет уједињују у планетарно село. Језичка сличност морала би бити искоришћена за зближавање култура и заједничко укључивање у међународно тржиште.

ЛИТЕРАТУРА

- Aracki, Zoran. „Media Between Tolerance and Hatred”. Second International Conference *Tehe Balkans – Languages, History, Cultures*, Vol. II, edited by K. Mutafova. Veliko Tarnovo: University St Cyril and St Methodius, 2011.
- Bertrand, Claude-Jean. *Medijska etika i sistemi medijske odgovornosti*. Beograd: Original, 2007.
- Biaggi, Shirley & Marilyn Kern-Foxworth. *Facing Difference*. **Thousand Oaks: Pine Forge Press, 1997-**
- Bromley, Michael. *Beyond Good or Evil: Reporting Ethnic Minorities and Ethnic Conflict*. European Journalism Centre, 1998.
- Valić Nedeljković, Dubravka. *Multikulturalnost u programima javnog servisa Vojvodine*. U *Medijska sfera*, ur. D. Valić Nedeljković. Novi Sad: Novosadska novinarska škola, 2007.
- Willson, Michele. *Community in the Abstract: A Political and Ethical Dilemma?* New York: Holmes, 1997.
- Gomien, Dona. „Pluralism and Minority Access to Media”. In *The Strength of Diversity: Human Rights and Pluralist Democracy*, edited by A. Rosas, J. Helgesen and D. Goodman. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1992.
- Jevtović, Zoran & Zoran Aracki. “Minority Media – Euro Region Antechamber”. U *The Impact of EU Integration on Border Regions*, edited by D. Otovescu, I. Deaconescu, V. Buzov, B. Petrov. Romania: Craiova, 2011.
- Кривокапић, Борис. „Мањинска права: индивидуална и/или колективна права”. *Национални интерес* 2 (2006).
- Marko, Joseph. „Minority Protection through Jurisprudence in Comparative Perspective: An Introduction”. *Journal of European Integration* 25 (2003).
- McGonagle, T., B. D. Noll & M. Price, eds. *Minority-language related Broadcasting and Legislation in the OSCE*. Oxford: Oxford University, Macar, 2003.
- Мицевски, Игор и др. *Известување од паралелни светови: Медиумите на етничките заедници во Македонија*. Скопје: Висока школа за новинарство и односи со јавноста, 2012.
- Петроска, Параскева. *Компаративна анализа на медиумскиот простор на јазиците на етничките заедници во МТВ* (магистарска теза). Скопје: Универзитет “Св.Кирил и Методиј, Правен факултет “Јустинијан Први”, 2014.
- Semprini, Andrea. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio, 2004.

Snyder, Jack. „Managing Ethnopolitics in Eastern Europe: An Assessment of Institutional Approaches”. In *The Politics of National Minority Participation in Post-communist Europe*, edited by S. Jonathan. New York and London: M.E. Sharpe, 2000.

Стојановска, Гордана. *Форум за састојба на медиуми на помали етнички заедници*. Агенција за подршка на помалите етнички заедници, 20. 6. 2013.

Tatalović, Siniša. „Nacionalne manjine i hrvatska demokracija”. *Politička misao* 43, 2 (1997).

Thio, Li-Ann. *Managing Babel: The International Legal Protection of Minorities in the Twentieth Century*. Brill: Leiden, 2005.

Thornberry, Patrick. *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford: Claredon Press, 1991.

Hodžić, Edin & Tarik Jusić. „Manjine i mediji u Jugoistočnoj Evropi: međunarodni standardi i lokalne prakse”. U *Na marginama: manjine i mediji u Jugoistočnoj Evropi*, ur. E. Hodžić i T. Jusić. Sarajevo: Mediacentar, 2010.

Zoran Aracki
Paraskeva Petroska

MEDIA CONTRIBUTION TO DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION OR NATIONALITY MINORITIES GHETTOIZATION

Summary: Media have power to improve the communication between different social groups, but also to deepen the gap between them and increase the divisions as well. The informing of minorities in their languages is the one of the essential human rights, but after long time of these programs existence, there justifiably arises the dilemma: do media in this way reinforce the differences and contribute the ghettoization of small nationality and cultural communities?

Based on some recent research of the states referring this area in Serbia, and of the practice of minority media functioning in Macedonia, the authors search for the model that can improve political and cultural communication and also contribute the understanding and affirmation of the different nations and ethnic groups that live on the Balkans. It has been proved that it is better to broadcast multilingual program on the same frequency than have separate communication canals because the listening itself of the co-citizen's language encourages curiosity for their culture and mutual acceptance.

Key words: media, informing, minorities, communication, life